

Верховний
Суд

Докази і доказування в господарському процесі: практика Верховного Суду

Віталій Уркевич,
секретар Великої Палати Верховного Суду,
доктор юридичних наук, професор

21 лютого 2023 року, м. Київ

Зміст:

1. Загальні питання доказів та доказування у господарському процесі (належність, допустимість, достовірність, вірогідність доказів).
2. Окремі види доказів у господарському процесі.
3. Подання, прийняття та витребування доказів у господарському процесі.
4. Оцінка судом доказів у господарському процесі.

1. Загальні питання доказів та доказування у господарському процесі (належність, допустимість, достовірність, вірогідність доказів)

- Відповідно до положень частини першої статті 14 ГПК України суд розглядає справи **не інакше як за зверненням особи**, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених нею вимог і **на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом** у передбачених цим Кодексом випадках. **Збирання доказів** у господарських справах **не є обов'язком суду**, крім випадків, встановлених цим Кодексом.
- При цьому згідно з частиною першою статті 73 ГПК України **доказами є будь-які дані**, на підставі яких суд встановлює **наявність або відсутність обставин (фактів)**, що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються, зокрема **письмовими, речовими та електронними доказами**, відповідно до частини другої наведеної норми.

➤ Докази, які надаються учасниками справи до суду,
мають відповідати встановленим критеріям:

- належності,
- допустимості,
- достовірності
- **достатності,**

що визначені статтями 76 - 79 ГПК України (у редакції, чинній на момент розгляду справи).

1.1. Належність доказів у господарському процесі

- Статтею 76 ГПК України «Належність доказів» передбачено, що **належними є докази, на підставі яких можна встановити обставини, які входять в предмет доказування**. Суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування.
- **Предметом доказування є обставини**, які підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.
- Згідно з пунктами 2, 4, 5 частини другої статті 42 ГПК України **учасники справи зобов'язані** сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи; **подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази**; надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні.
- За положеннями статті 74 ГПК України **кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень**.

- Відповідно до частини третьої статті 74 ГПК України, **докази подаються сторонами та іншими учасниками справи.** При цьому **докази, які подаються до суду, повинні бути належними**, тобто стосуватися предмета доказування, інакше суд не бере їх до розгляду згідно з частиною першою статті 76 ГПК України.
- **Сторона**, яка подає доказ на підтвердження обставин, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, здійснює це саме таким чином, щоб **поданий нею доказ був належним, тобто вказує, для доведення яких саме належних до предмету доказування обставин сторона подає цей доказ**, або стверджує про обставини і посилається при цьому на доказ існування цих обставин.

1.2. Допустимість доказів у господарському процесі

- Статтею 77 ГПК України «Допустимість доказів» встановлено, що обставини, які відповідно до законодавства повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування. Докази, одержані з порушенням закону, судом не приймаються.
- Якщо судом прийнято рішення за відсутності в матеріалах справи належним чином засвідчених доказів, зокрема належним чином засвідченої копії спірного договору, такий спір вирішений судом на підставі недопустимих доказів.

1.3. Достовірність доказів у господарському процесі

- Статтею 78 ГПК України «Достовірність доказів» визначено, що **достовірними є докази, створені (отримані) за відсутності впливу, спрямованого на формування хибного уявлення про обставини справи**, які мають значення для справи.
- Судом апеляційної інстанції встановлено, що **матеріалами справи (виписками з рахунків) достовірно підтверджується** повернення відповідачем та отримання позивачем (боржником) грошових коштів.
- Переглядаючи у касаційному порядку судові рішення, **касаційна інстанція не вправі** встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені у рішенні або постанові господарського суду чи відхилені ним, **вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу**, про перевагу одних доказів над іншими, збирати нові докази або додатково перевіряти докази (стаття 300 ГПК України).

1.4. Вірогідність доказів у господарському процесі

- Стаття 79 ГПК України викладена в новій редакції **Законом від 20.09.2019 (набрав чинності з 17.10.2019)**.
- Поняття достатності доказів замінено **на стандарт доказування «вірогідність доказів»**:
  - **наявність обставини**, на яку сторона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, **вважається доведеною, якщо докази, надані на підтвердження такої обставини, є більш вірогідними**, ніж докази надані на її спростування;
  - **питання про вірогідність доказів** для встановлення обставин, що мають значення для справи, **суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання**.

- **Обов'язок із доказування** слід розуміти як закріплену в процесуальному та матеріальному законодавстві міру належної **поведінки особи**, що бере участь у судовому процесі, **із збирання та надання доказів для підтвердження свого суб'єктивного права**, що має за мету усунення невизначеності, яка виникає в правовідносинах у разі неможливості достовірно з'ясувати обставини, які мають значення для справи.
- Важливим елементом змагальності процесу є **стандарти доказування - спеціальні правила**, яким суд має керуватися при вирішення справи. Ці правила дозволяють оцінити, **наскільки вдало сторони виконали вимоги щодо тягаря доказування** і наскільки вони **змогли переконати суд у своїй позиції**, що робить оцінку доказів більш алгоритмізованою та обґрунтованою.

- Стандарт доказування «вірогідності доказів», на відміну від «достатності доказів», підкреслює необхідність співставлення судом доказів, які надає позивач та відповідач. Тобто, з введенням в дію нового стандарту доказування **необхідним є не надати достатньо доказів** для підтвердження певної обставини, **а надати їх саме ту кількість, яка зможе переважити доводи протилежної сторони судового процесу.**
- Законодавством покладено на суд **обов'язок оцінювати докази**, обставини справи **з огляду на їх вірогідність**, яка дозволяє дійти висновку, що **факти, які розглядаються скоріше були (мали місце), аніж не були.**
- Верховний Суд в ході касаційного перегляду судових рішень неодноразово звертався загалом до категорії **стандарту доказування та відзначав, що принцип змагальності забезпечує повноту дослідження обставин справи.** Цей принцип передбачає покладання тягаря доказування на сторони. Одночасно **цей принцип не передбачає обов'язку суду вважати доведеною та встановленою обставину, про яку сторона стверджує.** Така обставина підлягає доказуванню таким чином, аби задовольнити, як правило, стандарт переваги більш вагомих доказів, тобто **коли висновок про існування стверджуваної обставини з урахуванням поданих доказів видається більш вірогідним, ніж протилежний** (постанови КГС ВС від 02.10.2018 у справі № 910/18036/17, від 23.10.2019 у справі № 917/1307/18, від 18.11.2019 у справі № 902/761/18, від 04.12.2019 у справі № 917/2101/17).

2. Окремі види доказів у господарському процесі

2.1. Письмові докази у господарському процесі

- Статтею 91 ГПК України визначено, що **письмовими доказами є документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору.**
- Письмові докази **подаються в оригіналі або в належним чином засвідченій копії, якщо інше не передбачено цим Кодексом. Якщо для вирішення спору має значення лише частина документа, подається засвідчений витяг з нього.**
- Копії документів **вважаються засвідченими належним чином, якщо їх засвідчено в порядку, встановленому чинним законодавством.**
- Учасник справи **підтверджує відповідність копії письмового доказу оригіналу, який знаходиться у нього, своїм підписом із зазначенням дати такого засвідчення.**
- Якщо **оригінал письмового доказу не поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (електронної копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги.**

- Відповідно до п. 5.27. Національного стандарту України «Державна уніфікована система документації, Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації, вимоги до оформлювання документів (ДСТУ 4163-2003)», затвердженого наказом Держспоживстандарту України від 7 квітня 2003 року № 55, **відмітку про засвідчення копії документа складають зі слів «Згідно з оригіналом»,** назви посади, особистого підпису особи, яка засвідчує копію, її ініціалів та прізвища, дати засвідчення копії і проставляють нижче реквізиту 23 (нижче підпису).
- Позивачем надано до суду першої інстанції **копію договору про надання інформаційно-консультаційних послуг, яка належним чином засвідчена директором** (підтверджується відомостями Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань), **містить відмітку «Згідно з оригіналом» та печатку товариства,** на факт укладення якого та зміст посилався сам позивач у своїй позовній заяві.

- Оскільки позивач не зазначив про наявність у нього або в іншої особи оригіналів усіх поданих ним до господарського суду копій письмових доказів, не подав до господарського суду витребувані ним оригінали таких письмових доказів, а представник відповідача та суд ставлять під сумнів відповідність поданих позивачем копій письмових доказів їх оригіналам, то в силу частини шостої статті 91 ГПК України судом першої інстанції правомірно не взято до уваги подані копії письмових доказів на підтвердження здійснення поставки постачальником товару.

- Згідно зі статтею 91 ГПК України учасники справи мають право подавати **письмові докази в електронних копіях, посвідчених електронним цифровим підписом**, прирівняним до власноручного підпису відповідно до закону.
- **Електронна копія письмового доказу не вважається електронним доказом.**
- Учасник справи, який подає письмові докази **в копіях (електронних копіях)**, повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу письмового доказу.
- Якщо подано **копію (електронну копію)** письмового доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи **може витребувати у відповідної особи оригінал письмового доказу.**

2.2. Електронні докази у господарському процесі

- За змістом статті 96 ГПК України **електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі**, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, **електронні документи** (в тому числі **текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо**), **веб-сайти (сторінки)**, **текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних й інші дані в електронній формі**.
- Такі дані можуть зберігатися, зокрема **на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних** в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).
- **Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним підписом**, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги». Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу.

- Учасники справи мають право подавати **електронні докази в паперових копіях, посвідчених в порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом.**
- Учасник справи, який подає копію електронного доказу, повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу.
- Якщо **подано копію (паперову копію) електронного доказу**, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи **може витребувати у відповідної особи оригінал електронного доказу.**
- Якщо **оригінал електронного доказу не поданий**, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу, **такий доказ не береться судом до уваги.**

- Статтею 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» визначено, що **юридична сила електронного документа не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму.** Допустимість електронного документа як доказу не може заперечуватися виключно на підставі того, що він має електронну форму.

- **Електронний документ не може бути застосовано як оригінал:**
  - 1) свідоцтва про право на спадщину;
  - 2) документа, який відповідно до законодавства може бути створений лише в одному оригінальному примірнику, крім випадків існування централізованого сховища оригіналів електронних документів;
  - 3) в інших випадках, передбачених законом.

- Позивач визнавав приналежність йому, як юридичній особі, електронної адреси, а відповідач не заперечував здійснення ним електронної переписки з позивачем за договором та приналежність йому електронних адрес для листування.
- Висновки судів з посиланням на те, що роздруківка електронного листування є неналежним та недопустимим доказом у даній справі, оскільки не підтверджує факту надсилання техніко-економічного обґрунтування є такими, що не відповідають приписам статті 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», оскільки сила електронного документа, як доказу, не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму та не підтверджується додатково показами свідків (учасників переписки).

- За змістом статей 6, 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» (у редакції на момент виникнення спірних правовідносин) **для ідентифікації автора електронного документа може використовуватися електронний підпис**. Накладанням електронного підпису завершується створення електронного документа. **Оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами**, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис».
- Оскільки **наданий договір не має ознак електронного документа, не підписаний електронними цифровими підписами сторін**, суди попередніх інстанцій дійшли обґрунтованого висновку, що **такий правочин міг набрати чинності виключно після його фізичного підписання сторонами та скріплення печатками у паперовому вигляді**. Проте позивачем не було надано суду належним чином оформлених ані оригіналу свого примірника договору, ані копії такого документа.

- Сам лист електронної пошти є таким, що містить відомості про факт відправлення повідомлення із відповідної електронної адреси, час відправлення, адресатів листа - осіб, до відома яких було доведено таке повідомлення тощо. У випадку, якщо позивач подає позов у паперовій формі, то електронний лист може бути наданий суду у вигляді відповідної роздруківки.
- Така роздруківка електронного листа та додатків до нього є паперовою копією електронного доказу.
- Умовами договору передбачено складення письмової заявки у двох примірниках. Перший примірник письмової заявки має спочатку направлятися покупцем на електронну пошту постачальника. Таке направлення відбувається надсиланням на електронну пошту електронного листа з прикріпленням до нього відсканованої (шляхом перенесення тексту та зображення з аркуша паперу в цифровий вид з подальшим збереженням на комп'ютер) чи сфотографованої (шляхом отримання електронного зображення документа за допомогою фотокамери) письмової заявки.

- Суд апеляційної інстанції встановив, що позивачем на виконання умов договору **скан-копії письмових заявок** були надіслані на електронну пошту відповідача, що підтверджуються скріншотами електронного листування.
- На підтвердження направлення вказаних скан-копій письмових заявок позивач **надав роздруківки з електронної пошти**. Такі роздруківки електронних листів та додатків до них є паперовою копією електронного доказу. Звідси **вони мають бути засвідчені як паперові копії в порядку, встановленому чинним законодавством**, та не підлягають засвідченню електронним підписом.
- При цьому **письмова заявка, направлена покупцем постачальнику, не є електронним документом** у розумінні статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», **адже не має його ознак, тому питання про застосування електронного підпису при оформленні та направленні заявки не постає.**

- Учасники справи не заперечували факту відправлення відповідних повідомлень з електронної пошти адвоката, відповідач заперечував факт відправлення таких повідомлень самим адвокатом, посилаючись на відсутність електронного підпису.
- Використання кваліфікованого електронного підпису дозволяє провести електронну ідентифікацію особи - процедуру використання ідентифікаційних даних особи в електронній формі, які однозначно визначають фізичну, юридичну особу або представника юридичної особи.
- Чинним законодавством визначені випадки, коли використання електронного підпису є обов'язковим і за відсутності такого підпису документ не буде вважатися отриманим від певної особи. Але ці випадки не охоплюють комерційне, ділове чи особисте листування електронною поштою між приватними особами (якщо інше не встановлено домовленістю між сторонами). У таких відносинах презюмується, що повідомлення є направленим тим, хто зазначений як відправник електронного листа чи хто підписав від свого імені текст самого повідомлення.
- Відсутність кваліфікованого електронного підпису на повідомленні не свідчить про те, що особу неможливо ідентифікувати з достатнім ступенем вірогідності як відправника такого повідомлення, направленою електронною поштою, тобто поширювача інформації.

- При вирішенні цього спору про стягнення заборгованості за договором **перед Верховним Судом постали питання щодо належності, допустимості та достовірності електронних доказів**: 1) листування представників позивача і представників відповідача стосовно надання послуг у месенджері Telegram; 2) листування представників позивача і відповідача електронною поштою; 3) відомостей про надані послуги у системі управління проектами Jira; 4) відомостей з середовища обміну результатами роботи GitLab.
- Верховний Суд неодноразово зазначав, що **листування шляхом надіслання електронних листів уже давно стало частиною ділових звичаїв в Україні, а здійснення електронної переписки як усталеного звичаю ділового обороту в Україні**, що не вимагає договірної врегулювання, визнається цивільним звичаєм за статтею 7 ЦК України (постанови ВС від 27.11.2018 у справі №914/2505/17, від 13.10.2021 у справі №923/1379/20, на яку посилався скаржник, ухвала Верховного Суду від 25.05.2022 у справі №914/1003/21).
- Верховний Суд у постановках від 13.07.2020 у справі №753/10840/19, від 18.02.2021 у справі №442/3516/20 **надані сторонами скрін-шоти повідомлень з телефону та планшету, роздруківки з Viber фактично визнав належними та допустимими доказами**, які досліджені судами у їх сукупності та яким надана належна правова оцінка.

- Також Верховний Суд у постановах від 17.04.2020 у справі №905/2319/17, від 25.03.2020 у справі №570/1369/17, від 13.07.2020 у справі №753/10840/19, від 27.11.2019 у справі №1540/3778/18 **дійшов висновку, що переписка у Viber, Skype та інших месенджерах, включно з голосовими повідомленнями та іншим, є належним електронним доказом у судових справах.**
- У постанові від 29.01.2021 у справі №922/51/20 Верховний Суд вказав, **що подання електронного доказу в паперовій копії саме по собі не робить такий доказ недопустимим.** Суд може не взяти до уваги копію (паперову копію) електронного доказу, лише у випадку якщо оригінал електронного доказу не поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу. Аналогічний висновок зроблений у постанові від 23.09.2021 у справі №910/17662/19.
- Тобто **поняття електронного документа та електронного доказу не є тотожними**, оскільки поняття електронного доказу **є значно ширшим**, та, окрім власне електронних документів, оформлених відповідно до статей 5, 6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», **включає в себе будь-яку інформацію в цифровій формі, що має значення для розгляду справи**, в тому числі повідомлення, відправлені електронною поштою або іншими засобами електронного зв'язку.

- У Керівництві «Електронні докази в цивільному та адміністративному процесі», ухваленому Комітетом міністрів Ради Європи 30.01.2019, зазначено, що **електронні (цифрові) докази можуть бути у формі тексту, відео, фотографій чи аудіозаписів**. Дані можуть бути отримані за допомогою різних способів та з різних джерел, наприклад мобільних телефонів, веб-сторінок, бортових комп'ютерів або GPS-реєстраторів (у тому числі відомості, що перебувають поза контролем сторони). **Електронні повідомлення (електронна пошта) є типовим прикладом електронних доказів, оскільки вони походять з електронного пристрою (комп'ютера або пристрою, схожого на комп'ютер) і містять відповідні метадані.**
- Важливим є **дотримання принципу недискримінації при дослідженні електронних доказів**, що означає, що суди не повинні відмовляти в прийнятті електронних доказів і не повинні заперечувати їх юридичну силу лише тому, що вони зібрані та / або подані в електронній формі. Суди **не повинні заперечувати юридичну силу електронних доказів лише через відсутність вдосконаленого, кваліфікованого або подібного захищеного електронного підпису**. Сторонам має бути дозволено подавати електронні докази в оригінальному електронному форматі без необхідності надання роздруківок (пункти 6, 7, 9 Керівництва).
- **Невикористання електронного підпису особами**, які створили електронний доказ (лист, повідомлення, файл, аудіозапис, інші дані), **не є підставою для визнання такого доказу недопустимим**, якщо інше не встановлено законом.

- У сучасній діловій практиці більшість електронних даних не мають розширених або кваліфікованих електронних підписів і не захищені іншим способом. Незважаючи на це, суди мають розглядати їх як електронні докази (тоді як доказова сила доказів може змінюватися залежно від конкретного випадку), враховуючи, наприклад, різноманітні довірчі послуги, пов'язані з електронним керуванням документами та ідентифікацією підписантів, які доступні по всьому світу. В офіційних поясненнях до Керівництва зазначено, що одним із прикладів є **біометричний підпис**, метод отримання електронної версії власноручного підпису, коли особа пише свій підпис на електронному пристрої за допомогою спеціальної ручки та блокнота. Залежно від чинного законодавства суд може визнати такий біометричний підпис рівноцінним власноручному підпису на папері.
- Електронні докази повинні оцінюватися так само, як і інші види доказів, зокрема, щодо їх прийнятності, автентичності, точності та цілісності. **Обробка електронних доказів не повинна бути невідною для сторін або надавати несправедливу вигоду одній із них** (преамбула «базові принципи» Керівництва).
- У межах, прийнятних відповідно до національного законодавства та на розсуд суду **електронні дані повинні прийматися як автентичний доказ, доки інша сторона не наведе відповідні обґрунтовані доводи на спростування цього**. Достовірність електронних доказів презюмується до тих пір, поки немає розумних сумнівів у протилежному (пункти 21, 22 Керівництва).

- Кожен електронний доказ (оригінал) зазвичай містить таку приховану інформацію як метадані. Метадані - це відомості про інші дані, і іноді їх називають «цифровим відбитком» електронних доказів. Він може включати важливі доказові дані, такі як дата й час створення чи модифікації файлу чи документа, або автор, а також дата й час, коли дані були надіслані. Безпосередній доступ до метаданих зазвичай недоступний.
- Верховний Суд також звертає увагу на презумпцію цілісності (достовірності) електронних доказів, що означає, що доказ вважається цілісним (достовірним), поки інша сторона цього не спростує.
- Відсутність кваліфікованого електронного підпису на повідомленні не свідчить про те, що особу неможливо ідентифікувати з достатнім ступенем вірогідності як відправника такого повідомлення, направленою електронною поштою, тобто поширювача інформації. Це відомий у світі принцип самоідентифікації автора.
- Щодо електронних доказів широко застосовується й доктрина «листа у відповідь». Якщо доведено, що лист чи повідомлення було відправлено певній особі, то повідомлення, яке є відповіддю, вважатиметься автентичним без додаткових доказів. Адже мало ймовірно, що хтось окрім цієї особи, може отримати та відповісти на повідомлення з урахуванням його змісту, обговорюваних деталей.

2.3. Висновок судової експертизи (експерта)
як доказ у господарському процесі

- Згідно з частинами першою, другою статті 98 ГПК України **висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень**, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові, складений у порядку, визначеному законодавством. **Предметом висновку експерта може бути дослідження обставин, які входять до предмета доказування та встановлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань.**
- Статтею 104 ГПК України передбачено, що **висновок експерта для суду не має заздалегідь встановленої сили і оцінюється судом разом із іншими доказами** за правилами, встановленими статтею 86 цього Кодексу. **Відхилення судом висновку експерта повинно бути мотивоване в судовому рішенні.**
- Системний аналіз змісту вказаних норм процесуального законодавства свідчить, що **висновок експерта є рівноцінним засобом доказування у справі, наряду з іншими письмовими, речовими і електронними доказами**, а оцінка його, як доказу, здійснюється судом у сукупності з іншими залученими до справи доказами за загальними правилами статті 86 ГПК України.

- У суді апеляційної інстанції **позивачем заявлено клопотання про відкладення розгляду справи для отримання висновку експертизи**, яке було відхилено судом з тих підстав, що у переліку питань, які позивач поставив на вирішення експерта, **деякі з них є правовими, а інші не є предметом дослідження у даній справі**.
- Відповідно до частини другої статті 98 ГПК України предметом висновку експерта може бути дослідження обставин, які входять до предмета доказування та встановлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань. **Предметом висновку експерта не можуть бути питання права**.
- Оскільки з аналізу питань, які позивач поставив на вирішення експерта, суди дійшли висновку, що **частина із них є правовими, а інша частина не є предметом дослідження у даній справі**, то відмова у призначенні експертизи та відмова у задоволенні клопотання про відкладення розгляду справи є мотивованою.
- У силу частини першої статті 101 ГПК України учасник справи **має право подати до суду висновок експерта, складений на його замовлення**, яке може бути реалізовано в порядку, визначеному чинним процесуальним законом, встановленим для подання доказів.

- **Додаткова експертиза** призначається судом після розгляду ним висновку первинної експертизи, якщо виявиться, що усунути неповноту або неясність висновку в судовому засіданні шляхом заслуховування експерта неможливо.
- **Висновок експерта визнається неповним, якщо досліджено не всі надані йому об'єкти або не дано вичерпних відповідей** на всі поставлені перед експертом питання. Висновок експерта визнається неясним, якщо він викладений нечітко або носить непевний, неконкретний характер.
- В ухвалі про призначення додаткової експертизи необхідно чітко зазначити, які саме висновки експерта суд вважає неповними чи неясними або які обставини зумовили необхідність розширення експертного дослідження. Така судова експертиза може призначатись як з ініціативи суду, так і за клопотанням учасників судового процесу, а її проведення може бути доручено тому ж або іншому експерту.
- Окрім того, судова експертиза призначається тільки у разі, **коли висновки експерта не можуть замінити інші докази, які знаходяться у матеріалах справи** чи неможливо застосувати інші засоби доказування. В іншому випадку **це є затягуванням справи.**

3. Подання, прийняття та витребування доказів у господарському процесі

3.1. Подання доказів учасниками справи.
Витребування доказів судом

- За загальним правилом **обов'язок (тягар) доказування певних обставин покладається на особу, яка посилається на ці обставини**. Доказування полягає не лише в поданні особами доказів, а й у доведенні їх переконливості. Розподіл між сторонами тягара доказування визначається предметом спору.
- Однак зазначене **не позбавляє суд права витребувати у сторони докази** у передбаченому частиною четвертою статті 74 ГПК України випадку.
- Зокрема, у випадку коли у суду під час розгляду справи за позовними вимогами про стягнення оплати за укладеним договором купівлі-продажу **виникають сумніви щодо підтвердження оплати за долученою до матеріалів справи копією платіжного доручення** (оскільки вона не містить підпису відповідальної особи та відбитку штампа банку), **суд має право витребувати у сторони копію платіжного доручення**, засвідчену підписом сторони та відбитком штампу банку, та в разі необхідності інші докази, **а не вважати цей факт доведеним**.

- Місцевий господарський суд, **за наявності сумнівів в частині поданих учасником справи копій письмових доказів**, не позбавлений можливості витребувати у відповідної особи оригінали таких доказів не лише за клопотанням сторін, а й з власної ініціативи.

- Суд відмовляє у задоволенні клопотання позивача про витребування доказів, у випадку якщо характер правовідносин, що склалися між сторонами, а також викладені позивачем у процесуальних документах обставини, свідчать, що такі докази мали б бути наявні у позивача, а також якщо позивачем не обґрунтовано належним чином, з яких підстав такі докази були у нього відсутні та з яких підстав він не може самостійно надати докази, які просить витребувати відповідним клопотанням.

- Відповідно до приписів частини п'ятої статті 236 ГПК України обґрунтованим є рішення, **ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин**, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, **підтверджених тими доказами**, які були досліджені в судовому засіданні, з наданням оцінки всім аргументам учасників справи.
- Розглядаючи справу за позовними вимогами про **стягнення компенсації за порушення виключних авторських прав**, у випадку якщо суд має сумніви щодо наявності у позивачів **майнових авторських прав на спірні музичні твори** (за відсутності у матеріалах справи, зокрема, договорів, посилання на які містяться у деклараціях музичних творів) **та (або) наявності повноважень управляти майновими авторськими правами** на такі музичні твори, **суд не позбавлений можливості та має право витребувати такі докази в позивача**, з метою забезпечення повного, всебічного та об'єктивного розгляду справи.

3.2. Прийняття доказів судом апеляційної інстанції

- Згідно з частиною другою статті 80 ГПК України **позивач повинен подати докази разом з поданням позовної заяви. Якщо доказ не може бути поданий у встановлений законом строк з об'єктивних причин**, учасник справи повинен про це письмово повідомити суд та зазначити: доказ, який не може бути подано; причини, з яких доказ не може бути подано у зазначений строк; докази, які підтверджують, що особа здійснила всі залежні від неї дії, спрямовані на отримання вказаного доказу; у випадку визнання поважними причин неподання учасником справи доказів у встановлений законом строк суд може встановити додатковий строк для подання вказаних доказів (частини четверта, п'ята цієї статті).
- **Докази, які не були подані до суду першої інстанції, приймаються апеляційним судом лише у виняткових випадках**, якщо учасник справи **надав докази неможливості їх подання до суду першої інстанції** з причин, що об'єктивно не залежали від нього (частина третя статті 269 ГПК України).

- Усі докази, які підтверджують заявлені вимоги, **мають бути подані позивачем одночасно з позовною заявою**, а неможливість подання доказів у цей строк повинна бути письмово доведена позивачем до суду та належним чином обґрунтована.
- Системний аналіз статей 80, 269 ГПК України свідчить про те, що **докази**, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, **повинні існувати на момент звернення до суду з відповідним позовом**, і саме на позивача покладено обов'язок подання таких доказів одночасно з позовною заявою.
- Єдиний винятковий випадок, коли можливим є прийняття судом (у тому числі апеляційної інстанції) доказів з порушенням встановленого строку, це **наявність об'єктивних обставин, які унеможливають своєчасне вчинення такої процесуальної дії** (наприклад, якщо стороні не було відомо про існування доказів), **тягар доведення яких також покладений на учасника справи.**

- Відсутність доказів на момент розгляду справи судом першої інстанції взагалі виключає можливість прийняття судом апеляційної інстанції додаткових доказів у порядку статті 269 ГПК України не залежно від причин неподання позивачем таких доказів.
- Навпаки, саме допущення такої можливості судом апеляційної інстанції матиме наслідком порушення норм процесуального права, а також принципу правової визначеності, ключовим елементом якого є однозначність та передбачуваність.

- Частиною третьою статті 269 ГПК України унормовано, що **докази, які не були подані до суду першої інстанції, приймаються судом лише у виняткових випадках**, якщо учасник справи надав докази неможливості їх подання до суду першої інстанції з причин, що об'єктивно не залежали від нього.
- У такому випадку, **надання судом апеляційної інстанції оцінки доказам, які були подані стороною у справі лише до суду апеляційної інстанції (додані до апеляційної скарги) без дослідження причин неподання цих доказів до суду першої інстанції є порушенням вимог статей 80 та 269 ГПК України.**
- Вказане з урахуванням положень статті 282 ГПК України означає, що **суд апеляційної інстанції, приймаючи додаткові докази, має викладати мотивувальну частину своєї постанови із зазначенням відповідного обґрунтування заявником неможливості їх подання до суду першої інстанції та з оцінкою апеляційною інстанцією такого обґрунтування.**

- Докази, які не були подані до суду першої інстанції, **приймаються судом лише у виняткових випадках, якщо учасник справи надав докази неможливості їх подання до суду першої інстанції** з причин, що об'єктивно не залежали від нього (частина третя статті 269 ГПК України).
- Статтею 129 Конституції України визначено **принципи рівності усіх учасників процесу перед законом і судом, змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів** і у доведенні перед судом їх переконливості як одні з основних засад судочинства. Отже, будь-яке рішення господарського суду повинно прийматися з дотриманням цих принципів, які виражені також у статтях 13, 74 ГПК України.
- **Прийняття судом апеляційної інстанції додаткових доказів**, наданих стороною у справі і прийняття в той же день постанови суду по суті є порушенням принципу змагальності сторін згідно із статтею 13 ГПК України, оскільки в такому випадку інша сторона у справі позбавляється можливості подання заперечень та спростування на прийнятті апеляційним судом додаткових доказів.

4. Оцінка судом доказів у господарському процесі

- Докази, які подаються до господарського суду, підлягають оцінці відповідно до статті 86 ГПК України (у редакції, чинній на момент розгляду справи), за якою **суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів**. Жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Суд надає оцінку як **зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів)**, який міститься у справі, **мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів)**.

Постанова КГС ВС від 14.12.2018 у справі № 914/809/18

- Суд зобов'язаний дотримуватися принципу оцінки доказів, згідно з яким на підставі всебічного, повного й об'єктивного розгляду справи аналізує і **оцінює докази як кожен окремо, так і в їх сукупності, у взаємозв'язку, в єдності і протиріччі**, і ця оцінка повинна спрямовуватися на встановлення достовірності чи відсутності обставин, які обґрунтовує доводи і заперечення сторін.

Постанова КГС ВС від 28.01.2020 у справі № 910/6981/19

4.1. Загальновідомі обставини у господарському процесі

- Згідно з частиною третьою статті 75 ГПК України **обставини, визнані судом загальновідомими, не потребують доказування.**
- Загальновідомі факти, **коли вони визнані такими судом, не потребують доказування.**
- Загальновідомість того чи іншого факту може **мати різні межі.** Він може бути відомий **у межах країни, окремої області, населеного пункту.** Це **об'єктивні межі** загальновідомості певного юридичного факту.
- Крім об'єктивних меж загальновідомість певного юридичного факту **має і суб'єктивні межі:** даний факт повинен бути **відомий не тільки певним особам** (наприклад, мешканцям населеного пункту), **але й всьому складу суду,** який розглядає справу.

- Загальновідомість обставин полягає в тому, що **вони відомі широкому загалу, зокрема й суду та учасникам справи.**
- Загальновідомість того чи іншого факту **є відносною і залежить від різних факторів**, у тому числі від:
  - часу, що сплинув після події,
  - поширеності інформації про подію (факт) загалом у державі чи в певній місцевості.

4.2. Преюдиційні обставини у господарському процесі

- Не потребують доказування **преюдиціальні обставини, тобто встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі**, що набрало законної сили, - при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини.
- При цьому **не має значення, в якому саме процесуальному статусі виступали відповідні особи** у таких інших справах – позивачів, відповідачів, третіх осіб тощо.
- Преюдиціальне значення процесуальним законом надається **саме обставинам, встановленим судовими рішеннями** (в тому числі в їх мотивувальних частинах), **а не правовій оцінці таких обставин**, здійсненій іншим судом.
- **Преюдиціальні факти є обов'язковими при вирішенні інших справ та не підлягають доказуванню**, оскільки їх істинність встановлено у рішенні, у зв'язку з чим **немає необхідності встановлювати їх знову, піддаючи сумніву істинність та стабільність судового акта**, який набрав законної сили.

- Звільнення від доказування, навіть у разі наявності преюдиційних обставин, встановлених у рішенні суду, не може мати абсолютного характеру і не може сприйматися судами як неможливість спростування під час судового розгляду обставин, які зазначені в іншому судовому рішенні.
- Для спростування преюдиційних обставин, передбачених статтею 75 ГПК України, учасник господарського процесу, який ці обставини заперечує, повинен подати суду належні та допустимі докази.
- Ці докази повинні бути оцінені судом, що розглядає справу, у загальному порядку за правилами, встановленими ГПК України. Якщо суд дійде висновку про те, що обставини у справі, що розглядається, є інакшими, ніж установлені під час розгляду іншої господарської справи, то справу належить вирішити відповідно до тих обставин, які встановлені безпосередньо судом, який розглядає справу.
- Отже, господарський суд під час розгляду конкретної справи на підставі встановлених ним обставин (у тому числі з урахуванням преюдиційних обставин) повинен самостійно оцінювати обставини (факти), які є предметом судового розгляду та ухвалити рішення з відповідним застосуванням необхідних матеріально-правових норм.

4.3. Нововиявлені обставини у господарському процесі

- Підставою для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи (стаття 320 ГПК України).
- Водночас, не є підставою для перегляду рішення суду за нововиявленими обставинами: 1) переоцінка доказів, оцінених судом у процесі розгляду справи; 2) докази, які не оцінювалися судом, стосовно обставин, що були встановлені судом.
- Необхідно чітко розрізняти поняття нововиявленої обставини (як факту) і нового доказу (як підтвердження факту).
- Обставини, що обґрунтовують вимоги або заперечення сторін чи мають інше істотне значення для правильного вирішення справи, існували на час ухвалення судового рішення, але залишалися невідомими особам, які беруть участь у справі, та стали відомими тільки після ухвалення судового рішення, є нововиявленими обставинами.
- Обставини, які виникли чи змінилися тільки після ухвалення судового рішення і не пов'язані із вимогою у цій справі, а тому не могли бути враховані судом при ухваленні судового рішення, є новими, а не нововиявленими обставинами.

4.4. Оцінка господарським судом висновку
судової експертизи (експерта)

- При вирішенні господарських спорів **може бути досліджений і висновок судової експертизи**, яку було проведено в межах провадження з іншої справи, в тому числі цивільної, кримінальної, адміністративної.
- Висновок судової експертизи, яку було проведено в межах провадження з іншої справи, **оцінюється господарським судом у вирішенні господарського спору на загальних підставах як доказ зі справи**, за умови, що цей висновок містить відповіді на питання, які виникають у такому спорі, і поданий до господарського суду **в належним чином засвідченій копії**.
- Господарський суд **не може встановлювати обставини справи на підставі копії висновку експертизи, проведеної у кримінальному провадженні, засвідченої неуповноваженою особою**.

- Покликання судів першої та апеляційної інстанції на відсутність порядку витребування господарськими судами в органів досудового розслідування оригіналів документів, що долучені до матеріалів кримінального провадження, як на причину неможливості дослідити оригінали документів, достовірність яких оспорується в даній справі, є **безпідставним**.
- Господарським процесуальним та кримінальним процесуальним законодавством України **не встановлено заборони господарському суду витребувати окремі оригінали документів, які долучені до матеріалів кримінального провадження, що здійснюється в порядку, встановленому статтею 81 ГПК України.**
- Звідси з урахуванням **суперечливості обставин, викладених свідком у іншому доказі, суд повинен був вирішити питання щодо виклику такого свідка для допиту.**

4.5. Оцінка судом доказів щодо поважності причин пропуску процесуальних строків в умовах воєнного стану

- Судове засідання апеляційного господарського суду відбулось 24.02.2022 за відсутності учасників провадження у справі. Представником відповідача було подано клопотання про відкладення розгляду справи з посиланням на початок бойових дій на всій території України та введення воєнного стану в Україні з 24.02.2022.
- За змістом ст. 270 ГПК України, суд апеляційної інстанції відкладає розгляд справи в разі неявки у судове засідання учасника справи, зокрема, за його клопотанням, коли повідомлені ним **причини неявки будуть визнані судом поважними**.
- У даному конкретному випадку, за сукупністю всіх обставин, **Верховний Суд не може погодитись з висновком суду апеляційної інстанції про те, що викладені у клопотанні відповідача причини неявки представника у судове засідання саме 24.02.2022, є неповажними**. При цьому, посилання апеляційного суду на те, що воєнний стан не зупиняє здійснення правосуддя, а заявником не надано доказів проведення бойових дій на території області та наявності загрози життю та здоров'ю учасників справи, **колегія суддів не може визнати обґрунтованим** та таким, що відповідає ситуації, що склалася зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України.

- Скаржник вважає, що апеляційний суд під час вирішення питання про поновлення строків на апеляційне оскарження допустив надлишковий формалізм, поверхнево розглянув обставини, на які він посилався як на підставу пропуску процесуального строку, не надав оцінки обставинам, що через військову агресію російської федерації та запроваджений військовий стан скаржник, особливо у березні - квітні 2022 року не міг функціонувати у звичному робочому режимі через запровадження безпекових заходів для працівників, не врахував незначний пропуск строку на подання апеляційної скарги, а також позбавлення його можливості прийняти участь у розгляді справи у суді першої інстанції через неповідомлення про дату та час розгляду заяви.
- Висновки суду апеляційної інстанції про неповажність причини пропуску строку на апеляційне оскарження не можна визнати цілком обґрунтованими з огляду на незначний пропуск строку, а також на те, що введення та продовження строку воєнного стану у зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією російської федерації проти України було визначено в законодавчому порядку.

- Клопотання про поновлення строку на апеляційне оскарження обґрунтовано тим, що прокурор не був учасником цієї справи, про прийняття ухвали про залишення позову без розгляду йому стало відомо у квітні 2022 року з неофіційних джерел інформації, а саме з веб-порталу Опендатабот, оскільки у зв'язку із військовою агресією російської федерації проти України та введенням воєнного стану в Україні, для запобігання загрози життю та здоров'ю суддів та учасників судового процесу у період воєнного стану доступ до Єдиного державного реєстру судових рішень та сервісу «Стан розгляду справ» на офіційному веб-порталі Судової влади України тимчасово було призупинено.
- Також прокурор зазначив, що ним було подано заяву про ознайомлення з матеріалами справи. У зв'язку із введенням воєнного стану на всій території України вхід до приміщення суду першої інстанції для відвідувачів було обмежено.
- Відмовляючи у відкритті апеляційного провадження, суд апеляційної інстанції не дослідив наведені прокурором обставини та докази щодо поважності причин пропуску ним строку на апеляційне оскарження, не надав належну оцінку зазначеним обставинам та дійшов передчасного висновку про неповажність наведених прокурором підстав для поновлення строку на апеляційне оскарження.

- Відповідач подав **заяву про розподіл судових витрат на професійну правничу допомогу** у суді першої інстанції **з пропуском строку на подання відповідних доказів**.
- Перевіряючи дотримання судом апеляційної інстанції норми частини першої статті 119 ГПК України, **Верховний Суд виходить з того, що: 1) справа розглядалась без повідомлення (виклику) учасників справи; 2) судове рішення не надсилалось в паперовій формі** рекомендованим листом з повідомленням про вручення; 3) відповідно до частини шостої статті 242 ГПК України отримання судом повідомлення про **доставлення копії судового рішення на неофіційну електронну адресу представника** не вважається днем вручення судового рішення; 4) запроваджений у державі **воєнний стан з 24.02.2022 та пов'язані з цим обмеження, зокрема, обмежений доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень до 20.06.2022**, з якого сторона могла б довідатись про постанову суду апеляційної інстанції та вчасно відреагувати, подавши необхідні докази; 5) **незначний пропуск строку** для подання доказів - десять днів.
- Наведене є **достатньою підставою для визнання причин пропуску строку подання доказів поважними**, тому **оскаржувана ухвала** у частині вирішення питання про відшкодування витрат на правничу допомогу в суді першої інстанції **підлягає скасуванню** з направленням справи до суду апеляційної інстанції для продовження розгляду заяви в цій частині.

Постанова КГС ВС від 07.09.2022 у справі № 911/2130/21

- Клопотання уповноваженої особи засновників (учасників) ТОВ про відкладення розгляду справи **мотивоване неможливістю забезпечити свою явку в судове засідання через збройну агресію російської федерації проти України, оскільки на території її проживання (м. Харків) ведуться активні бойові дії.**
- Суд дійшов висновку **про залишення клопотання без задоволення**, оскільки заявником в супереч нормам статей 73, 74, 77 ГПК України **не надано жодних доказів на підтвердження обставин його перебування на території ведення активних бойових дій.**
- Згідно з матеріалами справи, уповноважена особа засновників (учасників) ТОВ **брала участь у розгляді справи в суді першої та апеляційної інстанції.** До того ж особа з урахуванням моменту обізнаності про дату та час судового засідання на підтвердження чого свідчить подане нею клопотання, **мала можливість реалізувати право на подання відзиву (пояснень) на касаційну скаргу із застосування засобів дистанційного зв'язку** (шляхом надіслання на електронну адресу суду, через особистий кабінет в системі «Електронний суд», поштою, або іншими дистанційними засобами), яким вона не скористалася.

Постанова КГС ВС від 09.06.2022 у справі № 922/313/20 (922/3069/21)

- При вирішенні питання **про наявність підстав для відкладення розгляду справи, у якій на початок судового засідання оголошено сигнал «повітряна тривога»** господарський суд має керуватися пріоритетом збереження життя і здоров'я людини, а обов'язком суду є сприяти учасникам судового процесу в реалізації ними процесуальних прав, зокрема на участь у судовому розгляді, та виходити з того, що відсутній учасник справи **не з'явився в судове засідання з об'єктивних і поважних причин**, за відсутності клопотання про розгляд справи за його відсутності.
- При цьому **обставини оголошення сигналу «повітряна тривога» у певному регіоні слід вважати загальновідомими**, тобто такими що не потребують доказування, а неявка у судове засідання учасників справи може бути спричинена такою надзвичайною ситуацією, яка **об'єктивно унеможлиблює завчасне подання клопотання** про відкладення розгляду справи з цих причин.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!